

CAPÍTOL 20

Mediació interreligiosa

Francesc Torradeflot
f.torradeflot@unesccat.org

Abstract. La mediació interreligiosa, que es remunta a l'origen del fet religiós, és un àmbit singular de la transformació de conflictes. Ha desenvolupat tècniques i procediments específics basats en l'aprofitament dels recursos ètics i espirituals de les tradicions religioses i de llurs valoracions positives de l'alteritat, entre els quals destaquen l'ús dels textos sagrats, la referència als discursos teològics tolerants, conjuntament amb el diàleg interreligiós i la gestió de la diversitat religiosa. Presenta una casuística particular, a més d'un perfil propi i exigent de la qualificació del mediador.

Paraules clau: mediació interreligiosa, mediació religiosa, gestió de la diversitat religiosa, resolució de conflictes, diàleg, drets humans, cultura de la pau.

1. Introducció

El concepte de mediació interreligiosa és nou. Està íntimament relacionat amb la mediació religiosa, a la qual inclou, juntament amb el diàleg interreligiós i amb allò que s'anomena gestió de la diversitat religiosa. Aquí només ens ocuparem de la mediació interreligiosa en la seva singularitat i d'aquests altres àmbits en tant que la situen, afecten o influencien. Alguns prefereixen parlar de mediació interconviccional perquè s'inclouen les cosmovisions no religioses, però el terme no està encara prou consolidat i habitualment en el terme *interreligiós* ja es tenen en compte, en molts casos, els qui es consideren no religiosos.

La mediació interreligiosa ha estat molt eficaç en situacions de conflictes armats arreu del planeta. Darrerament vol tenir també un paper en situacions de conflicte menys dramàtiques que es donen, de manera especial, en àmbits urbans en els quals es constata un creixent pluralisme religiós. En aquests espais urbans aquest tipus de mediació es concreta de maneres diferents segons si el municipi és gran, mitjà o petit, o segons si les situacions de conflicte són latents o manifestes. Forma un *continuum* específic de la resolució de conflictes¹

El desembre de 2006 es va celebrar a Barcelona el Congrés Internacional sobre Religions i Mediació en Zones Urbanes, organitzat pel departament de Diàleg Interreligiós del Centre UNESCO de Catalunya-Unescocat, i sota els auspicis de les divisions de Ciències Socials i de Cultura de la UNESCO. D'aquest Congrés en va

¹ Sobre els elements del *continuum* de la resolució de conflictes, vegeu B. Mayer (2000: 223).

sortir el compromís de crear la Xarxa Internacional sobre Religions i Mediació en Zones Urbanes, que es va constituir de manera efectiva en una reunió inicial a Lleida el mes de març de 2007.² En l'actualitat, el Centre UNESCO de Catalunya desenvolupa aquest servei de mediació interreligiosa des d'una perspectiva laica en 10 ajuntaments catalans i manté relacions amb els ajuntaments de París i Helsinki, així com amb diferents organitzacions interreligioses d'arreu del món.

2. Problemes de definició de l'àmbit

El principal problema de definició és la seva singularitat respecte a allò que s'anomena mediació intercultural. Tot el que no sigui reduir la religió només a cultura, predisposa a una fonamentació teòrica de la particularitat d'aquesta forma de mediació. El fet que molt sovint l'àmbit intercultural hagi quedat estretament relacionat o fins i tot reduït, si més no en molts països, a la gestió de la immigració, contribueix a deixar més clara l'especificitat de l'espai religiós, que transcendeix clarament l'àmbit dels nousvinguts.

La mediació (inter)religiosa ha existit des que existeix el fenomen o fet religiós. Hi ha una història molt llarga de la mediació religiosa o, si es vol, de la utilització de la religió i de l'espiritualitat en la resolució i transformació de conflictes (en gran mesura perquè la religió n'ha creat molts de conflictes)³. Les seves formes són variades depenent de l'època històrica, del context geogràfic i de les identitats culturals i religioses que les identifiquen.

Pel que fa a l'abast del significat de la paraula religió, ens referim a la definició del Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides en la seva observació 22 a l'article 18 del Pacte internacional de drets civils i polítics, quan diu: "l'article 18 protegeix les creences teistes, no teistes i atees, així com el dret a no professar cap religió o creença. Els termes *creença* i *religió* s'han d'entendre en sentit ampli" (F. Torradeflot, 2002: 22). Hem de considerar també la seva etimologia llatina més acceptada, que ens remet a la idea de "relació" i d'"unificació" (*religare*) i, per tant, de diàleg. El terme religió no té una traducció exacta en altres famílies lingüístiques, però en podem trobar equivalents funcionals (*dharma*, en l'hinduisme i el budisme, per exemple) en altres universos

² International Congress on Religion and Cultural Diversity: Mediation towards social cohesion in urban areas (2006: Barcelona), *Final Report International Congress on Religion and Cultural Diversity: Mediation towards social cohesion in urban areas : Barcelona, 18-20 December 2006*, Unescocat, 2007, Barcelona (inclou un CD amb les ponències en anglès). Per consultar el document constitutiu i la llista de participants, aneu a www.unescocat.org.

³Cfr. J. Heisig, 2006: 171.

culturals per copsar-ne l'abast realment intercultural. La consideració d'aquests equivalents serà fonamental en la mediació interreligiosa. Panikkar considera aquests equivalents com a homeomòrfics. Homeomorfisme no és el mateix que analogia, representa una equivalència funcional a través d'una transformació topològica. Homeomorfisme significa que dues nocions tenen un paper equivalent, que ocupen llocs homòlegs en els seus respectius sistemes (Panikkar, 1999). Aquest neologisme és molt útil per al treball en mediació interreligiosa, així com tota l'obra de Panikkar (F. Torradeflot, 2005; J. Pigem, 2007).

No és el mateix la mediació religiosa monoconfessional, que es pot exercir des d'una tradició o sistema de creences, que la mediació interreligiosa, que es pot desenvolupar des de plataformes interreligioses (clarament multiconfessionals) i des d'organitzacions no confessionals que promouen el diàleg entre cultures i religions. El fet que no siguin el mateix no vol pas dir que no puguin treballar de manera sinèrgica. De fet, ho fan en molts casos.

La mediació interreligiosa no es confon amb el diàleg interreligiós. Aquella, en molts casos —probablement els de més èxit— fa servir el diàleg entre religions com una eina privilegiada de la mediació (D.R. Smock, 2007) però el diàleg transcendeix la mediació i no queda limitat per ella. La mediació interreligiosa està íntimament relacionada amb la gestió de la diversitat religiosa. L'expressió “gestió” de la diversitat religiosa és, de fet, inapropiada. És més adequat parlar de “gestió compartida” o de “cogestió” de la diversitat. És dins d'aquest marc que se situa l'interès de la mediació interreligiosa encaminada a la cohesió social. Però, poden les religions, que tan sovint han generat conflictes, servir per transformar-los? L'important és deixar clar que, en les societats contemporànies, democràtiques, pluralistes i participatives, la diversitat religiosa ha de ser una diversitat que cal tenir present, reconèixer i valorar, en especial si es pretén garantir i promoure la coexistència, la tolerància, la convivència, la cohesió social i, en definitiva, la cultura de pau.

3. Concepte de mediació

La mediació interreligiosa afirma que les tradicions religioses i espirituals tenen recursos ètics, espirituals i humans que poden contribuir a la prevenció, transformació i resolució de situacions de conflicte que les afectin, en concret davant dels conflictes amb presència directa o indirecta de persones o col·lectius (comunitats) que afirmen la seva identitat religiosa. Parteix de la base que la identitat religiosa afecta la dimensió

més profunda de les persones i dels col·lectius que s'identifiquen com a creients o seguidors d'una determinada creença o convicció. Atès que és un fet que aquesta dimensió profunda té un paper fonamental en la producció i transformació de conflictes,⁴ la mediació és el conjunt de procediments, metodologies i tècniques que contribueixen a facilitar l'orientació i l'alliberament de recursos de les mateixes tradicions religioses, així com del resultat del seu diàleg i col·laboració, per tal d'aconseguir la transformació i resolució dels conflictes de cara a una major cohesió social.

L'aproximació del Centre UNESCO de Catalunya a la mediació interreligiosa, que és objecte d'aquest article, s'inspira, es fonamenta i es desenvolupa a través de la cultura de la pau, la defensa i la promoció del dret a la llibertat de pensament, consciència i religió, el reconeixement de la diversitat religiosa, la promoció de la tolerància i del diàleg interreligiós.

Es tracta de considerar les tensions, els conflictes larvats i els conflictes manifestos entre comunitats d'una mateixa o de diferents tradicions religioses; entre comunitats religioses i societat civil, especialment amb veïns propers als llocs de culte, i entre comunitats religioses i administracions (locals, nacionals, estatals, internacionals). Molts d'aquests conflictes estan directa o indirectament relacionats amb la manca de respecte de l'article 18 del Pacte internacional de drets civils i polítics, altres venen motivats fonamentalment per la ignorància, l'odi, els prejudicis, estereotips i discriminació de les quals són víctimes els seguidors de diferents conviccions, en especial de les més minoritàries.

Per extensió, podem considerar qualsevol possibilitat o situació real de conflicte que tingui relació directa o indirecta amb les creences i els costums que hi estan relacionats, sobretot si hi ha actors religiosos: conflictes al voltant del tema del moribund i de la mort, de l'atenció sanitària, de l'educació, de l'alimentació, de la celebració de les festes civils (per exemple, les festes majors) i religioses, de la igualtat de gènere, de l'ús de la via i l'espai públics, de la utilització de signes i símbols identitaris, de l'equilibri entre llibertat d'expressió i llibertat de religió, etc. Almenys una de les parts implicades en el conflicte ha de tenir identitat religiosa.

4. Tipologia de conflictes i tipus de mediació

⁴ Centre International d'Études Géopolitiques, 2003 : 10.

Apuntem aquí una classificació genèrica, d'acord amb la identitat de les parts en conflicte, que serveixi per presentar una primera ordenació dels conflictes que considerem.

4.1. Conflictes interreligiosos

Es tracta dels conflictes entre dues o més persones o comunitats, de diferents tradicions religioses, en què la motivació i naturalesa de la situació està clarament relacionada amb les creences i costums de les respectives tradicions, encara que en molts casos els costums que puguin generar el conflicte provinguin del marcadors cultural més que no pas de la identitat religiosa. Malgrat tot, la referència religiosa és essencial per a l'autocomprensió de la situació conflictual i té un paper decisiu per a la seva resolució. Com en els altres tipus de conflictes que esmentarem, la incomunicació i el desconeixement mutu possibilita i reforça aquests conflictes, així com la situació econòmica i de marginació en un mateix context social i en una mateixa zona geogràfica. La superficialitat de l'experiència i de la identitat religiosa contribueixen, en gran mesura, que es produeixin aquestes crisis. Aquesta mena de conflictes estan molt relacionats amb el paper de majories i minories socioreligioses de cada tradició religiosa en un context històric i geogràfic determinat. En molts casos les majories acostumen a discriminar les minories i això provoca tensions i conflictes entre diferents tradicions religioses. Les majories tenen tendència a esdevenir "botxins" i les minories "víctimes".

4.2. Conflictes intrarreligiosos

Es tracta de conflictes entre persones o comunitats pertanyents a confessions, grups, corrents, etc. distints d'una mateixa tradició religiosa. Així, per exemple, els més freqüents solen ser entre sectors conservadors i progressistes d'una tradició religiosa i espiritual. Aquests conflictes acostumen a ser especialment aguts i, en alguns casos, cruentos. Molt sovint hi tenen un paper cabdal els conceptes d'ortodòxia i d'heterodòxia, de manera que els qui són considerats herètics solen ser exclosos, perseguits, torturats i, fins i tot, executats. En molts casos ho són davant la permissivitat d'altres tradicions religioses i de la societat no religiosa, i sota la impunitat legal, quan l'Estat s'identifica obertament amb aquesta confessió.

4.3. Conflictes de comunitats religioses amb societat civil

En societats on hi ha una gran diversitat religiosa es donen cada cop més situacions de conflicte entre minories religioses, desconegudes o mal conegudes, i persones o col·lectius de veïns sense referents identitaris religiosos manifestos, especialment si aquestes societats tenen contingents importants de persones que es diuen no religiosos (indiferents, agnòstics, ateus, etc.). Es tracta, en molts casos, de conflictes originats per les molèsties ocasionades per l'ús del lloc de culte, de la via pública o dels serveis educatius, socio-sanitaris, etc., per part de membres d'aquestes comunitats que tenen veu comuna a partir dels representants, escollits o cooptats a la seu del col·lectiu religiós. En certa mesura, el fet que aquestes comunitats minoritàries hagin estat aïllades d'una societat civil organitzada contrària o, si més no, al·lèrgica davant de les organitzacions que s'identificaven segons el marcador religiós, ha facilitat els prejudicis, la comunicació i la ignorància mútua que constitueixen l'humus de les situacions de tensió.

4.4. Conflictes de comunitats religioses amb administracions

En societats fortament secularitzades o confessionals, es produeixen situacions de desencontre i desconeixement entre les comunitats religioses, en especial les que no formen part del col·lectiu històricament majoritari, i els professionals tècnics i polítics de les administracions públiques. Per part de les comunitats hi ha, d'una banda, malfiança per raó de la història d'implicació i connivència dels poders públics amb la comunitat religiosa majoritària o per l'intent d'instrumentalització de la identitat religiosa pròpia i, d'altra banda, desconeixement i prejudicis sobre el funcionament habitual i l'opacitat de l'administració, especialment si, com passa sovint, gran part de la feligresia d'aquestes comunitats prové de la immigració.

Per part de l'administració hi ha, d'una banda, una certa inèrcia purista d'un laïcisme bel·ligerant residual, refractari a la majoria religiosa tradicional i, per extensió, a tota identitat religiosa, que empeny a considerar el fet religiós com un fet privat aliè a la gestió de la diversitat; i, d'altra banda, una ignorància i mandra davant la diversitat religiosa que voldria veure-la reduïda i dissolta en una gestió uniformista, com a molt, de la diversitat cultural, que alhora es redueix en molts casos al fet migratori.

Aquests diferents tipus de conflictes demanen la mediació directa i explícita de professionals i la mediació indirecta d'altres líders religiosos i de terceres comunitats.

5. Recursos religiosos per a la mediació.

Respectant la necessària separació entre Estat i religions, les religions han de contribuir a la construcció del bé comú i de la polis⁵, tot preveient que “l'exclusió i la marginalització poden conduir a la frustració, a l'hostilitat i al fanatisme” (UNESCO, 1997: art. 2,1). Però la força de la religió no es pot reduir a l'empenta ètica⁶. Aquesta empenta, en la seva millor cara, poua en els recursos espirituals propis que predisposen a la pau i la generen, recursos sovint oblidats, marginats o reprimits⁷. Les mateixes tradicions i la societat en general han de treballar sinèrgicament per recuperar-los, reconèixer-los com a nuclears i centrals i alliberar-los. Com diu Raimon Panikkar, *Si vis pacem, para teipsum* (si vols la pau, prepara't a tu mateix). La importància del camí interior, del camí espiritual per a aconseguir la pau és essencial perquè aquest camí és la primera i fonamental “eina” d'habilitació en l'edificació d'una societat cohesionada⁸. L'experiència religiosa, entesa com a experiència mística que és l'experiència integral de la realitat, és la font del diàleg⁹.

Hi ha discursos interns compatibles amb el diàleg i amb la mediació en cada tradició. Aquests discursos pouen bàsicament en la literatura sagrada de referència i en els textos dels mestres fundadors de les tradicions. A més a més, aquesta referència acostuma a anar acompanyada pels missatges espirituals i intuïcions fonamentals dels mestres, profetes i savis que s'han inspirat en els mestres fundadors, així com pels missatges i doctrina de mestres espirituals actuals de cada comunitat. La presa de consciència i reconeixement d'aquests textos de referència per part dels seguidors o fidels de les tradicions permet al mediador fer-ne esment i cercar-hi la motivació per al compromís en la cohesió social que no es dona necessàriament envers la legislació civil o les polítiques o programes cívics de l'administració. El mediador, atès el seu coneixement simultani de la legislació civil i dels textos sagrats d'altres tradicions religioses, ajuda a prendre consciència dels paral·lelismes i similituds funcionals que hi ha. Així, d'una banda, i sempre que sigui possible i coherent, es facilita el reconeixement de la legislació cívica o dels programes municipals que edifiquen el marc comú de convivència des de la identificació de les seves possibles relacions implícites amb els referents sagrats d'untradició religiosa concreta. D'altra banda, es facilita fer ús

⁵ Cfr. R. Panikkar, 1993: 106.

⁶ Cfr. R. Panikkar, 1993: 136.

⁷ Cfr. R. Scott Appleby, 2004: 4-6. Vegeu també R. Scott Appleby, 2000. Vegeu la tasca del The Kroc Institute.

⁸ Cfr. R. Panikkar, R., 1993: 107. 136-137. 156. 176. ; J.P. Lederach, , 2007: 57.

⁹ Cfr. F. Torradeflot, F., 2007: 69-78; R. Panikkar, 2008.: 63-75.

d'aquests referents en la prevenció i resolució de situacions de conflicte. Per poder ser capaç de recórrer al referent convé, en la majoria dels casos, fer servir, com a mínim, el mètode fenomenològic de la "epoché" o suspensió del judici, per tal d'assolir una millor comprensió de l'objecte d'estudi de la creença o convicció de l'altre, és a dir, en aquest cas, copsar l'ànima del text sagrat.

La comprensió i valoració interna de l'alteritat a l'interior d'una tradició té una repercussió directa sobre la perdurabilitat de la seva actitud d'odi i exclusió o de tolerància i diàleg. Hi ha tota una sèrie de discursos de referència sobre l'alteritat, especialment sobre l'alteritat religiosa (teologies de les religions), presents a les diferents tradicions religioses. Alguns autors els redueixen a tres posicions fonamentals: exclusivisme (només la pròpia tradició és vertadera), inclusivisme (totes les tradicions són vertaderes perquè queden incloses dins la pròpia) i pluralisme (hi ha moltes tradicions que poden ser vertaderes o cadascuna té la seva part de veritat). El mediador ha de saber identificar i valorar el discurs sobre l'alteritat dominant que hi ha darrera la persona o comunitat immersa en una situació de conflicte i ha de ser capaç d'estar al corrent i d'informar de les possibilitats que la tradició pròpia ha generat en el sentit d'una major tolerància per tal que es pugui afavorir una transformació del discurs que pugui repercutir en la transformació del conflicte.

El silenci, les tècniques de meditació, oració o qualsevol altre tipus de pràctica d'interiorització (en certa manera, patrimoni comú de les tradicions) faciliten el distanciament de les parts en relació amb el conflicte i la possibilitat d'acollir i canalitzar de manera òptima energies positives mentals, ètiques i espirituals encaminades a transformar el conflicte edificant i consolidant una predisposició personal i comunitària positiva per a la seva resolució.

Els programes de gestió de la diversitat religiosa en l'espai públic, de promoció de la coexistència i de la cohesió social duts a terme a través del treball d'organitzacions laiques des de la perspectiva del diàleg intercultural i interreligiós són essencials per a la construcció social i en qualsevol procés de transformació de conflictes¹⁰. A més, quan les autoritats (especialment les locals) dialoguen amb les comunitats religioses, des del

¹⁰ *Resolution 202 (2005) on intercultural and interfaith dialogue: initiatives and responsibilities of local authorities*, Council of Europe, n.6. Veure també el document *The Rabat UNESCO Commitment on Dialogue among Cultures and Civilizations through Concrete and Sustained Initiatives* (2005).

ple respecte als valors fonamentals de la democràcia i dels drets humans, la democràcia local es desenvolupa i preserva.¹¹

6. Perfil del mediador

El perfil del mediador interreligiós és decisiu per al desenvolupament de les habilitats i metodologies innovadores que comporta aquest tipus de mediació. El mediador ha de ser algú vocacionat, com hem vist més amunt en parlar dels recursos religiosos per a la mediació.

Aquest tipus específic de mediació demana també un alt grau de qualificació. En primer lloc, un coneixement profund i rigorós del fet religiós, de les ciències de la religió i/o de la teologia –com a mínim d’una tradició religiosa. En segon lloc, cal un coneixement de la teoria i la praxi de la mediació, especialment de la mediació intercultural. Finalment, són imprescindibles les habilitats relacionals bàsiques que permetin al mediador visitar, interlocutar i guanyar-se la confiança en especial de les comunitats religioses (dels diversos sectors). Amb aquesta finalitat és fonamental la paciència per dur a terme un treball de camp previ de prevenció de nous brots conflictuals, sempre que sigui possible.

En certa mesura, el mediador ha de ser una persona espiritual. Una de les principals metodologies de la mediació interreligiosa, la utilització de textos sagrats i espirituals per a facilitar la resolució del conflicte (vegeu el punt anterior), només pot ser efectiva des d’una empatia espiritual o comunió no confessional amb els textos i amb la cosmovisió que presenten, que va més enllà de la simple estratègia mediatora i de l’erudició textual i que possibilita l’accés aprofundit al “pisteuma” del creient que serà imprescindible per atreure el seu compromís en la transformació del conflicte.

Atès l’alt grau de qualificació que es demana, és recomanable que el procés de mediació el porti a terme un equip que pugui reunir totes les habilitats i capacitats necessàries per fer la mediació.

7. Exemples

La casuística és molt àmplia, especialment si tenim en compte el panorama mundial. Donarem exemples propers, i evitarem detalls, que permetin identificar les situacions de conflicte amb facilitat, en concret perquè alguns processos resten oberts.¹²

¹¹*Resolution 202 (2005) on intercultural and interfaith dialogue: initiatives and responsibilities of local authorities*, Council of Europe, n. 8-11.

Dues comunitats gitanes de tradició protestant pentecostal, una autòctona (ben organitzada) i l'altra d'origen romanès (amb un nivell organitzatiu molt provisional), tenien problemes seriosos de convivència i de reconeixement en un mateix barri amb un alt i variat percentatge d'immigració. Hi havia un problema de manca d'espai de culte per a la comunitat romanesa i una dissensió fonamental sobre els processos de legitimació de la funció dels pastors responsables de les comunitats, especialment de la comunitat nouvinguda per part dels pastors de la comunitat autòctona. A més a més, hi havia el fet de l'amenaça dels drets adquirits i del paper ja consolidat (amb perill de regressió d'imatge pública) de les comunitats autòctones. Això afectava la convivència no només entre ambdues comunitats sinó que també repercutia en els altres ciutadans i provocava una certa estupefacció i desconcert en els responsables de les comunitats catòlica i musulmana del barri.

En una ciutat amb gran diversitat religiosa, el govern municipal de tendència laïcista antireligiosa no volia legalitzar cap lloc de culte de tradicions religioses minoritàries (de fet, totes llevat de la cristianocatòlica). A més, un partit minoritari de l'oposició municipal va fer una campanya de recollida de signatures fins i tot a les seus d'altres comunitats religioses, a les parròquies catòliques, contra la possibilitat que l'ajuntament reservés sòl públic per a espais de culte de les tradicions religioses minoritàries, especialment de la musulmana. La campanya va durar fins al període electoral, moment en què es va materialitzar en eslògans com ara "No a les mesquites" i en la distribució d'un vídeo que associava el deteriorament i la inseguretat amb imatges de dones amb vel. Aquestes accions van exacerbar la fòbia contra algunes tradicions religioses i ètnies que tenen creences diverses, especialment la islàmica. Els fidels d'aquestes tradicions se senten discriminats per raó de la seva religió i instrumentalitzats políticament. Creuen que els seus drets fonamentals no són respectats, com alguns (entre els quals fonamentalistes incendiàries) els deien amb anterioritat sense trobar ressò en les comunitats. La tradició religiosa majoritària se sent dividida i un xic perplexa davant els fets, tot i que els seus responsables tenen una actitud clara de conciliació. Alguna comunitat religiosa minoritària comença a culpar els musulmans de la revivificació de la seva discriminació, que consideraven pràcticament superada.

¹² Per a una anàlisi més detallada dels casos, que inclou els actors, la problemàtica, els orígens del conflicte, les demandes dels actors, la preparació del procés de mediació, les quatre fases (acollida, exposició dels fets, resolució del conflicte i acords), la durada i el diagnòstic, cal consultar C. Soler (2007).

Hem presentat una breu mostra de casos, però n'hi ha un ampli ventall que es pot consultar en la documentació que està recopilant la Xarxa Internacional sobre Religions i Mediació en Zones Urbanes¹³. Abordar en detall el procés de la mediació interreligiosa aplicada a aquestes situacions ens ocuparia un espai del qual no disposem.

8. Bibliografía

- Appleby, R. Scott. "The Study, Practice, and Construction of Religion: The Case of Religious Peacebuilding", *Criterion*, vol. 43 n. 3, 2004, pp. 2-30.
- Appleby, R. Scott. *The Ambivalence of the Sacred Religion, Conflict and Peacebuilding*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2000.
- Centre International d'Études Géopolitiques, *Géopolitique, religions et civilisations – Quelles perspectives pour le XXIe siècle? Colloque*, Genève 14 de juin 2002, Lausanne, Éditions l'Âge d'Homme, 2003.
- Heisig, James W. « A Summary Reflection », E. Chia & J.W. Heisig (Ed.) *A longing for Peace. The Challenge of a Multicultural, Multireligious World*, Asociación Haretxa para el Diálogo interreligioso e intercultural, Bilbao, ES: 2006, pp. 169-174.
- International Congress on Religion and Cultural Diversity: Mediation towards social cohesion in urban areas (2006: Barcelona), *Final Report International Congress on Religion and Cultural Diversity: Mediation towards social cohesion in urban areas : Barcelona, 18-20 December 2006*, Barcelona, ES: Unescocat, 2007 (inclou un CD amb les ponències en anglès).
- Lederach, John Paul, *La imaginación moral. El arte y el alma de la construcción de la paz*, Trad. Teresa Toda, Bilbao: Bakeaz – Gernika Gogoratzuz, 2007.
- Little, David, *Peacemakers in action – Profiles of Religion in Conflict Resolution*, New York, USA: Tanenbaum Center for Interreligious Understanding / Cambridge University Press, 2007.
- Mayer, Barnard, *The Dynamics of conflict Resolution. A practitioner's guide*, San Francisco, Jossey-Bass, 2000.
- Panikkar, Raimon, *Paz y desarme cultural*, Santander, ES: Sal Terrae, 1993.
- Panikkar, Raimon, *The Intrareligious Dialogue*, New York, USA: Paulist Press, 1999.
- Pigem, Jordi, *El pensament de Raimon Panikkar*, Barcelona, ES: IEC, 2007.
- Smith, Huston, *La importancia de la religión en la era de la increencia*, Barcelona, ES: Kairós, 2002.

¹³ Altres casos a D. Little (2007).

- Smock, David R. *Interfaith Dialogue and peacebuilding*, Washington D.C., USA: United States Institute of Peace Press, 2007.
- Soler, Clara, *Mediació amb dimensió religiosa. Documentació i anàlisi de casos*, Barcelona, ES: Informe Intern del Departament de Diàleg Interreligiós del Centre UNESCO de Catalunya, 2007.
- Taylor, Charles, *A Secular Age*, Cambridge/London, USA/GB: Belknap Press - Harvard University Press, 2007.
- Torradeflot, Francesc (Ed.), *Diàleg entre religions. Textos Fonamentals*, Madrid, ES: Trotta & Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós, 2002.
- Id. , *La théologie des religions. De John Henry Newman à Jacques Dupuis et à Raimon Panikkar*, Louvain-La-Neuve, BE: Centre d'Histoire des Religions, 2005.
- Id. (Ed.), *Mística i diàleg*, Barcelona, ES: Fragmenta i Unescocat/AUDI, 2007.
- UNESCO, *Declaració de la UNESCO sobre la Tolerància*, Barcelona, ES: Centre UNESCO de Catalunya, 1997.
- Wolfe, Alan, *The Transformation of American Religion. How we actually live our faith*, New York, USA: Free Press, 2003.